

Receptarea Istoriei Imperiului Otoman de Dimitrie Cantemir la maghiari

Grigore Ploșteanu
Institutul de Cercetări Socio-Umane
„Gheorghe Șincai” Târgu Mureș

Cărturar umanist și preiluminist, cu preocupări enciclopedice, scriitor, istoric, geograf, filosof, muzician, Dimitrie Cantemir (1673-1723) este autorul unei opere care „apartține deopotrivă culturii românești și universale”¹. Membru al Academiei de Științe din Berlin, fostul principe al Moldovei și-a dobândit un renume european ca autor al vestitei *Incrementorum et decrementorum Aulae Othmannicae (Creșterile și descreșterile Imperiului Otoman)*², tipărită în limbile engleză (1734-1735), franceză (1743) și germană (1745). Scrisă de un cunoscător profund al realităților Imperiului Otoman, ea a fost singura lucrare care timp de aproape un secol a oferit o privire de ansamblu asupra istoriei acestuia și în general a civilizației otomane³, cunoscând o largă răspândire și receptare. Astfel, a fost utilizată în secolele XVIII-XIX ca sursă de informații de numeroși istorici, scriitori, geografi, diplomați, publiciști etc., între cei care au recurs la lucrarea cantemiriană numărându-se Voltaire, Prevost, Winckelmann, Gibbon, Byron, Hugo, Pușkin⁴.

Opera învățatului polihistor a atras atenția și s-a bucurat de prețuire și în rândul istoricilor și cărturarilor maghiari, încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ei manifestând interes nu numai față de *Istoria*

¹ Virgil Câdea, *Prefața ediției* la Dimitrie Cantemir, *Opere Complete*, vol. I, București, Ed. Academiei R.S.R., 1974, p. 5.

² Titlu conform textului original latin în forma finală revizuită de autor, publicat de Virgil Câdea la Editura Roza Vânturilor, București, 1999.

³ Vezi Virgil Câdea, *Introducere* la Dimitrie Cantemir, *Incrementorum et decrementorum Aulae Othmannicae libri tres* și Niederhauser Emil, *A történetírás története Kelet-Európában*, Budapest, 1995, p. 367.

⁴ Vezi și Nicolae Liu, *Dimitrie Cantemir - ecouri literare europene*, în *România literară*, VI, 43, 1973, p. 14-15.

Imperiului Otoman, ci și, unul chiar mai mare, pentru o altă lucrare a lui Dimitrie Cantemir, cunoscută și aceasta pe plan european, *Descriptio Moldaviae*, apărută în traducere germană cu titlul *Beschreibung der Moldau* (Frankfurt, Leipzig, 1771)⁵.

De altfel, după titlu, erau cunoscute și celelalte scrieri ale principelui, menționate în biografia sa publicată la sfârșitul ediției engleze a *Istoriei Imperiului Otoman*, ca și înainte de textul *Descrierii Moldovei*, și reprodusă de istoricul literar Horányi Elek care, din interese politice, a inclus și personalități românești în *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum* (I - III, Viena, 1775-1777), exemplul său fiind urmat de Wallaszki Pál, în *Conspectus rei publicae litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra usque tempora delineatus* (Bratislava și Leipzig, 1785)⁶.

Știința impresionantă a domnitorului-cărturar, reflectată în opera sa enciclopedică, i-au atras lui Dimitrie Cantemir aprecieri din cele mai elogioase din partea unor autori maghiari. Horányi Elek se referă la „*principele de amintire nemuritoare*“ („*immortalis memoriae Princeps*“)⁷; istoricul și publicistul Decsi Sámuel, într-o lucrare asupra căreia vom reveni, îl caracterizează de mai multe ori ca „*învățatul principe al Moldovei*“ („*Moldvai tudós Fejedelem*“), autorul „*renumitei*“ („*nevezetes*“) cărți despre Imperiul Otoman⁸, considerându-l, în același timp, ca „*maestrul îndrumător în înțelepciunera vieții*“ („*a világi böltsességben vezérlő mestere*“)⁹; profesorul și istoricul iluminist Cornides Dániel, în corespondența sa, îl aprecia pe D. Cantemir, ca „*luminatul și distinsul, preainvățatul principe al Moldovei*“ („*Clarius et distinctuis doctissimus*

⁵ Vezi Grigore Ploșteanu, *Dimitrie Cantemir-ecoul operei și personalității sale la maghiari*, în *Vatra*, XIII, 144, 20 martie 1983, p. 144.

⁶ *Ibidem* și Virgil Cândea, în *Studiu introductiv la Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, în Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, VIII, tom. II, București, Ed. Academiei R.S.R., 1987, p. XXXVII.

⁷ Alexius Horányi, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, Pars II, Viennae, 1776, p. 277.

⁸ Decsi Sámuel, *Osmanografia*, Második rész, Betsben, MDCCLXXXVIII, p. 342 și 350.

⁹ *Ibidem*, p. 358.

*Princeps Moldaviae*¹⁰, iar K. Emilia, într-o lucrare dedicată celor mai cunoscuți bărbați, începând din secolul al XII-lea, publicată în 1834, în care l-a inclus și pe fostul domnitor, afirmă despre acesta că „*a fost cel mai mare învățat pe care l-a putut înfățișa Răsăritul*“ („*Moldova fejedelme, a legnagjobb tudós volt, kit napkelet előmutatbat*“)¹¹.

În timpurile mai apropiate de noi, s-a apreciat că Dimitrie Cantemir, pe care Gáldi László îl consideră „*personalitatea cea mai mare, cea mai multilaterală a literaturii române vechi*“¹², marchează și un moment al confluențelor literar-culturale româno-maghiare¹³. Dacă autori maghiari s-au inspirat din scrieri cantemiriene, și fostul domnitor a cunoscut lucrări ale unor reprezentanți ai istoriografiei umaniste maghiare, la istoricul italian de la curtea lui Matei Corvin, Bonfinius¹⁴, apelând atât în *Descrierea Moldovei*, cât mai ales în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlabilor*, opera sa capitală pentru cultura românească, în care stăruie asupra unității, originii romane și a continuității poporului român¹⁵.

În același timp s-a relevat faptul că în perioada în care s-a aflat la Constantinopol, Dimitrie Cantemir a fost prieten cu Thököly Imre, principe al Ungariei de Sus, apoi al Transilvaniei, a cărui năzuință a fost „*să-și elibereze patria de un jug străin*“¹⁶ și care i se adresa ca unui „*frate*“¹⁷, iar

¹⁰ Dr. Andrei Veress, *Vechi istorici unguri și sași despre istoria românilor (1760-1787)*, București, 1929, p. 47.

¹¹ K. Emilia, *Nevezetes férfianknak rövid eleteirásuk a 12-ik évszáz óta idönkig*, I Füzet, Pozsonyban, 1834, p. 52.

¹² Gáldi László, *Cantemir Dimitrie*, în *Világirodalmi Lexikon, Második kötet, Cam-E, Akadémiai Kiadó*, Budapest, 1972, p. 36.

¹³ Köllő Károly, *Két irodalom mezsgyéjén. Tanulmányok a román-magyar irodalmi kapcsolatok történetéből, Kriterion Könyvkiadó*, Bukarest, 1984, p. 53-54, vezi și *Idem, Confluente literare. Studii de literatură comparată româno-maghiară*, București, Ed. Kriterion, 1993, p. 55, 59-60.

¹⁴ Gáldi László, *Dimitrie Cantemir, költő és humanista (1673-1723)*, în *Helikon*, XIX, nr. 4, 1973, p. 636.

¹⁵ Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Ed. Dacia, Cluj, 1970, p.45.

¹⁶ Dimitrie Cantemir, *Geschichte des osmanischen Reichs nach seinem Anwachs und Abnehmen*, Hamburg, 1745, p. 461, n. 43.

¹⁷ *Ibidem*, p. 452, n. 33.

ca domnitor, după înfrângerea războiului de eliberare condus de Francisc Rákóczi al II-lea, i-a primit și luat sub ocrotirea sa pe curuții refugiați în Moldova¹⁸.

Dorința de cunoaștere a propriei origini, contactele și confluențele cu turcii și alți factori, au stimulat interesul maghiarilor pentru cunoașterea acestora și a istoriei Imperiului Otoman, căruia au căutat să-i răspundă, prin lucrările lor, istorici, diplomați, călători¹⁹. Dintre scrierile apărute în secolul al XVIII-lea, menționăm *Imperatores Ottomanici a capta Constantinopoli, cum epitome principum Turcarum* (Trnava, 1747-1752) de Nicolaus Schmitth, a cărei tipărire a început nu mult timp după publicarea ediției germane a *Istoriei Imperiului Otoman* a lui D. Cantemir, care se pare însă că nu i-a parvenit profesorului iezuit de la Trnava.

Interesul manifestat față de aceeași problematică, este reflectat semnificativ și de prezența în biblioteci particulare și ale unor instituții maghiare de lucrări referitoare la turci și la istoria otomană datorate unor autori englezi, francezi, italieni, germani. Cercetând cataloagele unor astfel de biblioteci, constatăm prezența în fondurile lor și a *Istoriei Imperiului Otoman* de Dimitrie Cantemir, mărturie a prețuirii operei sale de cercurile învățate maghiare. Astfel, *Geschichte des osmanischen Reichs* (Hamburg, 1745) a fost achiziționată de cărturari sau oameni politici ca și contele Széchényi Ferenc²⁰ (exemplarul trecând apoi în proprietatea Bibliotecii Naționale Széchényi), cardinalul Simor János, principe primat al regatului Ungariei, arhiepiscop de Esztergom²¹, palatinul Iosif (de la care a trecut în

¹⁸ Demény Lajos, *Kiteljesedő Cantemir-Képünk*, în *A Hét*, IV, 43, 26 octombrie 1973, p. 17.

¹⁹ Pentru preocupările de turcologie și orientalistică la maghiari, vezi Márki Sándor, *A törökség története és a magyar tudomány*, în *Turan*, 3, 1918, p. 461-471; Halasi-Kun Tibor, *A magyarország turkológia könyvészete* (Ms.), Budapesta, 1936, (copie xerox, Budapesta, 1991) și Czeglédy Károly, *Oriental Studies*, în *Science in Hungary*, Corvina Press, Budapesta, 1965, p. 287 ș.u.

²⁰ *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi*, Tomus I, Pars 1, A-L, Sopronii, 1799, p. 563.

²¹ *Catalogus Bibliothecae Joannis Cardinalis Simor, Principis-Primati, Regni Hungariae Archi-Episcopi Strigoniensis*, Strigonii, 1887, col. 692.

proprietatea Bibliotecii Universității din Budapesta)²², în Biblioteca Gimnaziului reformat Kiskunhalas (aflat acum în posesia Secției orientale a Bibliotecii Academiei de Științe Maghiare)²³. În Transilvania, lucrarea a fost cumpărată de contele Bánffy Dénes de la Sibiu, tatăl viitorului guvernator al Transilvaniei, Bánffy György²⁴; de cancelarul Teleki Sámuel pentru biblioteca sa din Târgu-Mureș (ediția franceză *Histoire de l'Empire Otoman*, I-II, Paris, 1743)²⁵; pentru biblioteca Bethlen din Aiud²⁶, ea găsindu-se și în alte biblioteci.

Odată cu afirmarea iluminismului în cultura maghiară s-a exprimat și necesitatea lărgirii orizontului de cunoștințe și a transmiterii acestora în limba maternă (națională). În astfel de împrejurări și în contextul izbucnirii ultimului război austro-ruso-turc, a apărut și prima lucrare în limba maghiară consacrată Imperiului Otoman²⁷, datorată lui Decsi Sámuel și intitulată *Osmanografia, az az A török birodalom természeti, erköltsi, egyházi, polgári's hadi állapotjának, és a Magyar Királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozásinak summás leirása* (I - III, Viena 1788-1789).

Decsi Sámuel (1742-1816) a fost un reprezentant de seamă al iluminismului maghiar(moderat) și un popularizator al ideilor iluministe între conaționali săi. De origine nemeșească, a studiat la Trnava și la universități din Germania și Olanda, obținând titlul de doctor în filosofie și medicină, după care s-a stabilit la Viena. Membru al Societății Științifice

Regale din Frankfurt pe Oder, el este cunoscut și apreciat îndeosebi ca autorul pamfletului *Panóniai Féniksz avagy hamvából fel-támadot magyar nyelv* (Viena, 1790), în care a susținut că fericirea unei societăți este legată de „știință”, a pledat pentru cultivarea limbii maghiare și pentru

²² Cota Ga (4 r) 459.

²³ Cota 704.524.

²⁴ Jakó Zsigmond, *Philobiblon Transilvan*, București, Ed. Kriterion, 1977, p. 121-126.

²⁵ *Bibliothecae Samuelis S.R. I.Com. Teleki de Szeck*, Pars secunda, Viennae, 1800, p. 397.

²⁶ *Biblioteca Bethlen din Aiud*, Ed. de Stat Didactică și Pedagogică, 1957, p. 25.

²⁷Márki Sándor, *st. cit.*, p. 461.

întemeierea unei academii²⁸. Redactor al periodicului *Magyar Kurir* din Viena, între anii 1793-1816, editorul almanahurilor *Magyar Almanak* (1-3, 1794-1796), el este și autorul lucrărilor de istorie dedicate Imperiului Otoman, *Osmanografia*, coroanei maghiare, *A Magyar Szent Koronának és az aboz tartozó tárgyaknak históriája* (Viena 1792), și al unei scurte istorii a Egiptului, *Egyiptom ország rövid históriája* (Viena 1803)²⁹.

După propria-i mărturisire, Decsi Sámuel a publicat *Osmanografia* din dorința de a-i face cunoscuți pe turcii maghiarilor, rămași în această privință în urma altor națiuni europene, cu cât ideile și judecățile despre ei erau greșite³⁰. Deși lucrare de popularizare științifică, ea a fost nu numai prima de acest fel, ci și „cea mai remarcabilă descriere a Imperiului turc“³¹ în limba maghiară până în perioada interbelică. Autorul a elaborat-o pe baza unei vaste bibliografii, în care se regăsesc autori de la Leunclavius la Herbelot, Reland, Pococke, Rycaut, Marsigli, Porter ș.a., inclusiv a lecturii *Coranului*.

Încadrându-se în curentul „statisticii“, care se afirma în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, *Osmanografia* înfățișează stările naturală, morală, bisericească, civilă și militară a imensului Imperiu Otoman și prin intermediul acestora însușirile „națiunii“ turce³². Partea a treia, cea mai voluminoasă a lucrării, prezintă istoria contactelor și luptelor dintre „națiunile“ maghiară și turcă începând din secolul al XIV-lea și până

²⁸ *Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok*. Szerkesztette Szauder József-Tarnai Andor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974, p. 324, 754-755 și Kosáry Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, harmadik, kiegészített kiadás, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1996, p. 314, 569.

²⁹ *Új magyar irodalmi lexikon. I A-Gy*, Főszerkesztő Péter László, Budapest, Akadémiai Kiadó, p. 417. O prezentare a lucrărilor și ideilor lui Decsi Sámuel, mai puțin a *Osmanografieii*, la Fried István, *Egy lapszerkesztő arcképéhez* (Decsi Sámuel), în *Magyar Könyv-Szemle*, 100, 1-2, 1984, p. 45-59. Istoricul maghiar n-a fost un nume necunoscut istoriografiei românești. Vezi Teodor V. Păcățian, *Istoriografi vechi. Istoriografi noi*. Studiu critic în chestia vechei metropolii ortodoxe române, Sibiu, 1904, p. 21.

³⁰ Decsi Sámuel, *Előjáró beszéd la Osmanografia*, Első rész, Betsben, MDCCLXXXVIII, p.3 r + v.

³¹ Márki Sándor, *st. cit*, p. 461.

³² Decsi Sámuel, „*Előjáró beszéd la Osmanografia*, Első rész, p. 3 v.

la moartea împăratului Iosif al II-lea. Lucrarea s-a bucurat de un larg interes în rândul cititorilor, primele două volume fiind reeditate în anul 1789³³.

Pentru a face cunoscut Imperiul Otoman, Decsi Sámuel a recurs ca la o sursă de bază la istoria consacrată acestuia de Dimitrie Cantemir, considerat o mare autoritate, atât prin știința sa, cât și prin experiența dobândită în timpul îndelungatei sale șederi la Constantinopol, care i-a prilejuit un contact direct cu turcii și societatea otomană, principele participând totodată și la operațiuni militare alături de ei. Este deosebit de elocvent în această privință, ceea ce scrie autorul maghiar în cartea sa: „*Cine nu-l cunoaște pe învățatul voievod al Moldovei Cantemir care a trăit la începutul acestui secol, a cărui istorie despre sultanii domnitori o prețuiește întreaga lume savantă*”? („*Ki nem ismeri e folyó száznak elein élt tudós Moldvai Vaydát KANTEMIR-t, kinek az Osmani uralkodó Sultanokról írott historiáját az egész tudós világ betsülli ?*)³⁴. O lucrare, așadar, de mare prestigiu, din care însă au fost preluate și informații și relatări neconfirmate, erori și chiar ficțiuni ale autorului.

Osmanografia, după cum constatăm prin compararea textelor, este îndatorată într-o măsură importantă, prin împrumuturi și influențe, *Istoriei* lui Dimitrie Cantemir, ***Geschichte des osmanischen Reichs***. Dar, înainte de a releva împrumuturile, credem de interes să remarcăm că ambii autori, prin lucrări de factură diferită, elaborate la o distanță de aproape trei sferturi de secol, au dorit să ofere cititorilor o imagine cât mai veridică și mai completă, asupra turcilor și Imperiului Otoman, acordând prioritate informațiilor și relatărilor provenite din „prima sursă”, adică celor otomane, respectiv de la cunosătorii nemijlociți ai realităților turcești³⁵. Turcii nu vor mai apărea astfel doar ca niște „barbari cruzi” dușmani ai religiei creștine, ci li se arată atât „greșelile”, cât și „virtuțile” laudabile³⁶. În același timp, integrând în scrierile lor fapte de istorie ale propriilor popoare, Decsi

³³ Vezi și Szilágyi Márton, *Adalékok Decsi Sámuel Osmanografiájának kiadástörténetéhez*, în *Magyar Könyv-Szemle*, 107, 3, 1991, p. 264-266; Între cititorii *Osmanografieii* s-a numărat și poetul Arany János. Tolnai Vilmos, *Arany János és Decsy Sámuel Osmanografiája*, în *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 28, 1904, p. 520.

³⁴ Decsi Sámuel, *Osmanografia*, Első rész, p. 359.

³⁵ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 4-5; Decsi Sámuel, *Előjáró beszéd*, p. 5r .

³⁶ Decsi Sámuel, *Előjáró beszéd*, p. 5r.

Sámuel dedicându-le chiar un întreg volum, și contrapunând trecutul lor demn și glorios realităților contemporane, ambele lucrări au avut o finalitate politică, vizând eliberarea românilor și a maghiarilor. Dar ce a utilizat Decsi Sámuel din ceea ce numește „renumita carte“ a lui D. Cantemir?

Să constatăm mai întâi faptul, că autorul maghiar și-a numit lucrarea *Osmanografia*, ceea ce înseamnă „descrierea Împărăției turcești“, evitând în titlul ei cuvântul turc, datorită semnificațiilor sale negative, evidențiate și de Dimitrie Cantemir în prefața *Istoriei Imperiului Otoman*³⁷.

Pentru prima parte a lucrării sale, care se referă la originea și numele turcilor și ale Imperiului Otoman, lui Decsi Sámuel i-a fost de folos lectura prefeței lui Dimitrie Cantemir la *Geschichte des osmanischen Reichs*, din care a putut cunoaște opiniile diferiților istorici în problema obârșiei turcilor, el optând pentru originea lor din Scitia, din tătarii oguzani³⁸. De aici și dreptul la tron al tătarilor din Crimeea, în cazul stingerii dinastiei sultanilor pe linie bărbătească, fiind citată ca argument, după Dimitrie Cantemir, și o afirmație a muftî-ului cu ocazia unei răscoale contra sultanului Mustafa II³⁹. Și la succinta prezentare a sultanilor, Decsi Sámuel a utilizat lucrarea cantemiriană și a reprodus din aceasta ultimul cuvânt pe care l-ar fi adresat Osman lui Orhan⁴⁰. La fel, când explică termeni, ca cel de Hân⁴¹.

³⁷ Dimitrie Kantemir, *op. cit.*, *Vorrede des Verfasserss*, p. 38-44; Decsi Sámuel, *op. cit.*, *Előjáró beszéd*, p. 4 și *Idem, op. cit.*, p. 4. Într-un anumit moment, în Imperiul Otoman noțiunea de *Türk* a însemnat „om simplu“ sau „șăran“. Despre semnificația cuvântului, vezi și Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1976, p. 14-17.

³⁸ Decsi Sámuel, *op. cit.*, p. 2 și Dimitrie Kantemir, *op. cit.*, *Vorrede des Verfasserss*, p. 43.

³⁹ Decsi Sámuel, *op. cit.*; Dimitrie Kantemir, *op. cit.*, *Vorrede des Verfasserss*, p. 60. Potrivit unei genealogii, otomanii și-au legat linia lor genealogică de vechii Hân-i turci, și pretindeau că descind din legendarul Oguz Hân. Halil Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică 1300-1600* (Ediție și studiu introductiv de Mihai Maxim, traducere, note, comentarii de Dan Prodan), București, Ed. Enciclopedică, 1996, p. 108. Descendența turcilor otomani din turcii selciukizi și legătura directă dintre aceștia și familia turco-oguză de dinaintea lor sunt fapte istorice. Mustafa Ali Mehmed, *op. cit.*, p. 13.

⁴⁰ Decsi Sámuel, *op. cit.*, p. 7-8, n (d); Dimitrie Kantemir, *op. cit.*, p. 30-32.

⁴¹ Decsi Sámuel, *op. cit.*, p. 3; Dimitrie Kantemir, *op. cit.*, p. 5, n. 4.

Prezentând, în continuarea *Osmanografiei*, despre „provinciile“ europene ale Imperiului Otoman și referindu-se la Moldova, autorul reproduce din lucrarea lui D. Cantemir numeroase informații, ca cele privind trecerea Moldovei, ca de altfel și a Țării Românești, sub suzeranitatea otomană, acestea păstrându-și, pe temeiul înțelegerilor cu Poarta („capitulații“-n.n.) autonomia⁴², titlul acordat principilor celor două țări, pompa strălucită cu care avea loc consacrarea domnilor Moldovei și Țării Românești la Constantinopol⁴³. Acea Moldovă care, așa cum a înfățișat-o fostul ei domnitor, dintr-o „foarte renumită“ țară, care s-a putut opune „celui mai sălbatic dușman, după cum o dovedesc victoriile renumite ale principelui Ștefan al II-lea (Ștefan al III-lea-n.n.) al Moldovei asupra polonezilor și turcilor“, a ajuns în urma oprimării o provincie „nefericită“⁴⁴.

Din aceeași sursă s-a inspirat autorul maghiar când se referă la Basarabia, teritoriu care a aparținut odinioară Moldovei, și când amintește de orașul Akkerman, unde a trăit o perioadă poetul exilat Ovidiu, reproducând informația că nu departe de oraș se află un lac pe care moldovenii îl numeau încă Lacul Ovidiului⁴⁵.

Înfățișând apoi geografia fizică a Imperiului Otoman, la munții Sinai, Decsi Sámuel face o digresiune și amintește de mănăstirea construită de călugării greci, menționând, din lucrarea principelui, privilegiul „adevărat sau inventat“ al lui Muhammad, obținut de călugări și respectat de sultani, potrivit căruia ei nu plăteau nici un fel de impozit⁴⁶.

Într-un alt capitol, referindu-se la turci, pentru a releva sensibilitatea față de muzică a sultanului Murâd al IV-lea Decsi Sámuel reproduce relatarea lui D. Cantemir despre un muzicant persan care l-a impresionat

⁴² Decsi Sámuel, *op. cit.*, p. 22-23 și *Idem, op. cit., Második rész*, Bétsben, MDCCXXXVIII, p. 149; Dimitrie Kantemir, *op. cit.*, p. 279-282. Cu privire la vechile capitulații, vezi Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu*, București, Ed. Enciclopedică, 1993.

⁴³ Decsi Sámuel, *op. cit.*, Első rész, p. 24-25 și Dimitrie Kantemir, *op. cit.*, p. 284, n. 33 și 34.

⁴⁴ Decsi Sámuel, *op. cit.*, p. 22.

⁴⁵ Decsi Sámuel, *op. cit.*, p.36; Dimitrie Kantemir, *op. cit.*, p.185, n. 25 și p. 281, n. 30.

⁴⁶ Decsi Sámuel, *op. cit.*, p. 55-56, n. (t); Dimitrie Kantemir, *op. cit.*, p. 250-252, n. 50.

într-o asemenea măsură pe cuceritorul Bagdadului încât acesta a dat ordin ca prizonierii rămași în viață să fie eliberați, iar pe muzicant l-a luat cu sine la Constantinopol⁴⁷.

Înfățișând trăsăturile de caracter ale turcilor, asemenea lui D. Cantemir, Decsi Sámuel se referă la o conștiință a superiorității, argumentându-și afirmația și cu porecele date de ei celorlalte popoare, menționate în *Geschichte des osmanischen Reichs*⁴⁸.

Tot în primul volum al al lucrării sale, referindu-se la religia muhammedană (islamică), autorul îl citează pe D. Cantemir când scrie despre interpretarea diferită a Coranului de către turci și perși, care și-a găsit reflectarea și cu prilejul primirii reciproce a reprezentanților la cele două Curți⁴⁹. Iar pentru a releva intoleranța turcilor față de orice punere în discuție a doctrinei Coranului, autorul *Osmanografiei* invocă exemplul, preluat de la Cantemir, al unui învățat „Kabyzi Aime“ (la Cantemir, Kabisi Nedjem-n.n.), care a vorbit despre superioritatea credinței creștine și, în consecință, a fost strangulat din porunca sultanului Süleymân I, cu același prilej publicându-se legea care pedepsea cu moartea îndoiala de adevărul religiei muhammedane⁵⁰. De la D. Cantemir parvine și afirmația că sultanul Selâm I ar fi transformat toate bisericile grecești (ortodoxe) în moschei, cu excepția uneia, principele invocând relatarea unui anume Ali Effendi din Filipopoli, care însă probabil că n-a existat⁵¹.

Deci Sámuel a recurs la lucrarea cantemiriană pentru informații și relatări diferite, ca cele privind călugării *derviși*, susținând că fostul domnitor al Moldovei și Reland au tratat chestiunea cel mai bine⁵², dar și

⁴⁷ Decsi Sámuel, *op. cit.*, p.164-165; Dimitrie Kantemir, *op. cit.*, p. 375-377, n. 10.

⁴⁸ Decsi Sámuel, *op. cit.*, p. 172-173, n. (l). Dimitrie Kantemir *op. cit.*, p. 346-347, n. 1.

⁴⁹ Decsi Sámuel, *op. cit.*, p. 300, Dimitrie Kantemir, *op. cit.*, p. 200-201, n. 41.

⁵⁰ Decsi Sámuel, *op. cit.*, p.315-316; Dimitrie Kantemir, *op. cit.*, p.272-273.

⁵¹ Decsi Sámuel, *op. cit.*, p.331; Dimitrie Kantemir, *op. cit.*, p.150, n. 17. Vezi Alexandru Elian, *Postfață* la Steven Runciman, *Căderea Constantinopolului 1453*, Ed. Științifică, București, 1971, p. 291.

⁵² Decsi Sámuel, *op. cit.*, p. 282, Dimitrie Kantemir, *op. cit.*, p. 55-57, n.15.

când amintește de obiceiurile de căsătorie ale tătarilor Mârzești din Basarabia⁵³.

În ultimul capitol al primului volum al *Osmanografie*, în care este prezentată situația religiei creștine și a creștinilor aflați în Imperiul Otoman, Decsi Sámuel, admirator al Greciei antice și care împărtășea sentimente filoelene, pentru a infirma o opinie mai generală dominantă în Europa cu privire la decăderea grecilor, a preluat, asemenea altor autori, de la Dimitrie Cantemir, prețioasa lui mărturie despre Academia Patriarhiei din Constantinopol, unde se învăța în limba greacă, au predat mulți învățați greci, pe care îi menționează din cartea principelui : Ioan Carofil, Spandonis, Vizantios, Alexandru Mavrocordat, Nicolae Mavrocordat, etc., amintindu-l și pe Dimitrie Cantemir, care nu era însă grec, renumiți cărturari ca Meletie de Arta, Ilie Miniati, ori Ieremia Cacavela și alții⁵⁴.

Și în volumul al doilea al lucrării iluministul maghiar se resimte influența lui Dimitrie Cantemir, de la care, de altfel, sunt preluate informații, ca, de exemplu, atunci când se referă la caracterul despotic al regimului turcesc, și arată, între altele, că sultanul putea ucide, în fiecare zi, fără a i se reproșa, 14 supuși⁵⁵.

În privința modului de luptă al armatei turcești, după cum însuși o mărturisește, Decsi Sámuel a scris după lucrările lui Cantemir, Marsigli, Rycaut, Warnery și ale altor oameni învățați⁵⁶. Reproduce, de pildă, sfaturile date de fostul domnitor de urmat în lupta cu turcii⁵⁷. Din aceeași sursă se

⁵³ Decsi Sámuel, *op. cit.*, p.252-253, n. (e); Dimitrie Kantemir, *op. cit.*, p.192-196, n. 30.

⁵⁴ Decsi Sámuel, *op. cit.*, p.358-360 și Dimitrie Kantemir *op. cit.*, p. 143-145, n. 10. Menționăm că, în contextul aspirației grecilor la libertate, conducătorul spiritual al grecilor de pe teritoriul Ungariei, Georgios Zaviras, a tradus lucrarea lui D. Cantemir, *Evenimentele Cantacuzinilor și ale Brâncovenilor* în greaca nouă, după ediția germană din 1775, cartea apărând la Viena în 1795. O copie a manuscrisului traducerii se găsea până la al doilea război mondial în Biblioteca Bisericii grecești din Kecskemét. Fűves Ödon, *Demeter Cantemir et les Grecs de Hongrie*, 1974, (extras).

⁵⁵ Decsi Sámuel, *op. cit.*, II, p. 109-110; Dimitrie Kantemir, *op. cit.*, p. 100, n. 2. Cu privire la caracterul despotic al regimului otoman, vezi Robert Mantran, *Istoria Imperiului Otoman*, Ed. Bic All, 2001, p. 146-151.

⁵⁶ Decsi Sámuel, *op. cit.*, p.380.

⁵⁷ Decsi Sámuel, *op. cit.*, p.350; Dimitrie Kantemir, *op. cit.*, p. 686-689, n. 25.

inspiră și când menționează precizia turcilor în trasul cu săgeata (girid), invocând exemplul lui Mehmed Aga, care a străpuns o poartă groasă de trei toli a unei mănăstiri din Moldova⁵⁸. Dar și când se referă la cunoștințele geografice ale tătarilor⁵⁹.

Chiar și în partea a treia a *Osmanografiei*, autorul mai preia informații de la D. Cantemir, ca atunci când evocă episodul uciderii sultanului Murâd I de către un soldat sârb, după lupta de la Kosovo⁶⁰.

Și alte știri din *Geschichte des osmanischen Reichs* pot fi identificate în cartea lui Decsi Sámuel, îndreptățind constatarea că lucrarea i-a fost de mare folos în elaborarea primei Osmanografii în limba maghiară.

Opera lui Dimitrie Cantemir va continua să-și păstreze interesul și este folosită ca sursă de informații de diferiți autori maghiari la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea. Colaboratorul revistei *Tudományos Gyűjtemény*, căpitanul Miháلكovics trimite și la opera lui D. Cantemir într-un studiu referitor la bătălia de la Varna din 1444, în care, după cum se știe, Vladislav, regele Ungariei și Poloniei și-a pierdut viața⁶¹.

În Transilvania, *Istoria Imperiului Otoman* este utilizată și în învățământ. Profesorul și istoricul piarist Bolla Márton, în manualul *Primae lineae Historiae universalis* (Cluj, 1799), indică lucrarea ca izvor auxiliar pentru cunoașterea istoriei turcilor⁶², iar profesorul de filosofie de la Colegiul reformat din Aiud și gânditorul iluminist Köteles Sámuel, se folosește de *Geschichte des osmanischen Reichs* în prelegerile sale reunite sub titlul *Statisztika* (1805), pentru a exemplifica despotismul sultanilor osmani, pereluând afirmația lui D. Cantemir că un sultan putea ucide 12 (în *Geschichte* ...se scrie de 14-n.n.) turci⁶³.

⁵⁸ Decsi Sámuel, *op. cit.*, p.254; Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 129-131, n. 41.

⁵⁹ Decsi Sámuel, *op. cit.*, p.342; Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 290, n. 37.

⁶⁰ Decsi Sámuel, *op. cit.*, Harmadik rész, Bétsben, MDCCLXXXIX, p.48; Dimitrie Cantemir *op. cit.*, p. 61, n. 25. Vezi și Decsi Sámuel, *op. cit.*, p. 621.

⁶¹ *Tudományos Gyűjtemény*, III, 1818, Pesten, p. 22, n(b).

⁶² Martinus Bolla, *Primae lineae Historiae universalis, II*, Claudiopoli, 1799. Vezi și Adam Dankanits, *Manuale de istorie universală din secolul al XVIII-lea*, în *Lucrări științifice*, Târgu-Mureș, vol. I, 1969, p. 302.

⁶³ Hajós József, *Köteles Sámuel, Irodalmy Könyvkiadó*, Bukarest, 1969, p. 112; vezi și *Idem, Kétszáz éves az első filozófiai enciklopédiánk*, în *Könjvtár*,

În 1828 apărea la Pesta *A Török Birodalom státtikái, geographiai és históriai leirása*, prelucrarea lui Lassú István, autorul neindicând însă sursele utilizate, nu putem deocamdată preciza dacă și în ce măsură el s-a folosit și de scrierea cantemiriană, pe care însă putem presupune că a cunoscut-o. Mai înainte însă, cu un an, a început publicarea, tot în Pesta, a celebrei istorii a lui Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven* (vol. I-X, Pest, 1827-1833), opera învățatului orientalist austriac devenind și pentru istoricii maghiari sursa principală de cunoștințe privitoare la Imperiul Otoman. Se încheia astfel itinerarul receptării *Istoriei Imperiului Otoman* a lui Dimitrie Cantemir de către maghiari, ceea ce nu înseamnă că nu se vor mai face trimiteri la opera sa⁶⁴, dovedindu-se, și în acest caz, ca în general pe plan european, îndreptățirea afirmației unui autor francez, că „*cet ouvrage sera toujours consulté avec fruit*”⁶⁵.

4, 1979, p. 22; lucrarea cantemiriană din care a preluat Köteles, neprecizată de autor, a fost identificată de noi.

⁶⁴ Vezi, de exemplu, Teleki József, *Hunyadiak kora Magyarországon*, negyedik kötet, Pesten, MDCCCLIV, p. 422 și 423.

⁶⁵ *Biographie universelle (Michaud) ancienne et moderne*, nouvelle édition, tome sixième, Paris et Leipzig, p. 581.

The Reception of D. Cantemir's History of the Ottoman Empire at Hungarians

Abstract

The author of the study talks at its beginning briefly at the European fame of the scholar D. Cantemir (1673-1723) and of his work, *The History of the Ottoman Empire* and mentions praises which the former ruler of Moldavia and his work enjoyed in the circle of Hungarian historians and scholars.

In the context of the interest shown for the knowledge of the Ottoman history D. Cantemir's book was bought by important Hungarian men and institutions from the 18th century.

Concentrating his research on the analysis of the first work published in Hungarian about the Ottoman Empire, the *Osmanography* of Samuel Decsi, using the method of comparing the texts, the author reveals that the Hungarian representative of Enlightenment took numerous information from the work of D. Cantemir which influenced his overall vision of the history of the Turks.